پښتو ادبي فنون او د بديع علم

the knowledge of rhetoric as an integral part of the Pashto literature

عبدالظاهر شکيب*

پروفېسر ډاکټر نصرالله جان وزير*

Abstract:

In this paper the author has strived to discuss the principals of rhetoric that have long been amplifying the meanings and make up of poetics in Pashto and other oriental languages. How the knowledge of rhetoric was evolved and flourished in the course of history is one of the main segments that are traced by the author. The paper also explores the pioneers in integrating the knowledge of rhetoric as an integral part of the Pashto literature. As Pashto poetry adopts the poetical principles of Arabic Literature, therefore the knowledge of rhetoric experienced in flourishing meaning to Pashto poetry has been a complex theme that the author has treated artistically.

په دې ليکنه تر ډېره کوښښ شوی چې د ادبي فنونو او په ځانګړې ډول د بديع د علم په اړه هر اړخيز معلومات وړاندې شي. په لومړي سر کښې د ادبي فنونو په اړه لنډې خبرې شوي او ددې علم په څانګو په ډېر لنډيز سره لنډ ې څرګندونې شوي دي، بيا د بديع د علم په اړه خبرې شوي او د بديع د علم په تاريخچه، لغوي او اصطلاحي معنی هم بحث تر سره شوی دی، له هغې وروسته په پښتو ادب کښې د ادبي فنونو او د هغې له ډلې په بديع خبرې شوي او دا څرګنده شوې ده چې د بديع په علم کښې په پښتو ادب کښې لومړ س سيستماتيك کار چا کړی او څنګه دی، او همدا ډول په پښتو ژبه کښې د بديع د علم د ځينو نورو آثار يادونه هم شوې ده، چې لوستونکي د بډيع د علم په اړه په پښتو او عربي ژبه کښې کافي معلومات ترلاسه کولی شي.

سريزه:

مخکښې له دې چې په پښتو ژبه کښې د بديع د علم په تاريخي سير خبرې وکړم، غواړم په لومړي سر کښې د ادبي فنونو په اړه هم لنډې خبرې وکړو، ځکه د بديع علم د ادبي فنونو د يوې برخې په توګه تل په ادبي څېړنو کښې مطرح شوی دی.

---

* Ph.D Scholar, Pashto Academy University of Peshawar
* Director, Pashto Academy University of Peshawar

ادبی فنون هغه علوم دي چې د هغو په مرسته د لیکوونکو لیکنې، د وینا کوونکو ویناوې او د شاعرانو شعرونه ښکلي، لطیف او سمیږي.

مهم غرض له فنونو څخه د لیکنې، وینا او شعر مؤثر کېدل دي، کومه لیکنه، وینا یا شعر چې په دې ادبي مزایاوو ښکلې شوې وي، د اورېدونکو او لوستونکو په مغزو کښې ښه اغېزه کوي، لطافت یې ډېرېږي او یا لږ تر لږه د نفرت په سترګه ورته نهٔ کتل کېږي او په مرسته یې لیکونکی یا ویوونکی خپل مقصد لاس ته راوړلی شي.

ادبي فنونو ته لنډه کتنه:

د ادبي فنونو موضوع نثر، شعر او وینا ده، یعني د نثر، وینا او شعر سم څرګندول او ناسم سمول او بې خونده ته خوند ور کول دي، ځکه چې ټولې هغه معناوې چې زړهٔ وړونکې او معقولې دي د الفاظو په ذریعه سمېږي او د الفاظو د سمولو او پېژندلو او د هغو د ترکیب دپاره څو فنه ټاکل شوي دي، چې د هغو په واسطه الفاظ هم سمیږي او هم پېژندل کیږي. او بل دا چې په هره ژبه کښې دا خبره ضروري ده چې سمه به لیکل کېږي او هر ژبور مجبور دی، چې سمه به ئې لولي، نو ویل ځان ته فن او قانون لري او لیکل ځان ته، چې همدې فنونو ته ادبي فنون وایي او هیڅ یوه ژوندۍ او سمه ژبه په مستقیم یا غیر مستقیم ډول ددې فنونو له مراعات څخه خلاصېدلی نهٔ شي، بلکې په طبعي ډول که کومه ژبه خوږه او کلام یې خوږ وي (که یې لیکونکی یا ویونکی قصد وکړي که یې و نهٔ کړي) ددې فنونو اغېزه په کښې ځلیږي (لکه د عربو د جهالت د وخت اشعار) نو له دې څخه څرګندیږي، چې دا فنون عموماً د پخوانیو له پخو ویناوو او خوږو اشعارو څخه رایستل شوي دي. کومه، بلیغه، فصیحه، صریحه او له ابهامه خلاصه، موجزه ساده او آسانه ژبه چې ادبي فنون یې پیشنهادوي هماغه ژبه په مطبوعاتو او نورو برخو کښې کارول کیږي، البته کله کله قالبونه او ظروف د دواړو ژبو تر منځ بېلتون راولي او د شعر ژبه د خبر له ژبې څخه جلاکوي.

د حقایقو او واقیعتونو له موضوع سره په ارتباط کښې لاړې سره بېلې دي، هدفونه یې شریک دي، داادب ژبه د یو حقیقت د تمثیلولو لپاره د الفاظو قیمتي تابلو جوړوي"(1).

د موضوع سره په ارتباط کښې د ادبي فنونو وېش په اړوند هم غواړم په لنډ ډول بحث وکړم. د فنونو په وېش کښې راز راز مختلفې نظریې موجودې دي او ډول ډول وېشونه پکښې شوي دي

[1] پوهاند پښتون اقا شیر زاد، ادبي فنون، ناچاپ مقاله.

او پخوانیو شرقي پوهانو پر څو علومو سره وېشلي دي. احتمال لري چې په اروپا کښې په بل ترتیب وي، مګر دلته د شرقي پوهانو نظریې راوړو.

پر پخوانۍ شرقي اصطلاح چې اوس هم په شرق کښې تقریباً تعقیبېږي ادب هغه پوهنه ده چې منثور یا منظوم کلام پرې پېژندل کیږي یعني د کلام ښۀ والی، بدوالی، ټیټوالی، لوړوالی، سم او ناسم ځنې څرګند شي، چې په دې صورت نو د بلاغت اسباب او د بلیغ کلام اصولو ته هم ادب ویلی شو او ځکه نو د اولنو په نظر د ادب علم په ډېرو عربي علومو پورې اړه لري، چې دا علوم نو "ادبي فنون" یا "ادبي علوم" بللی شو، مګر ددې علومو په شمېر او ټاکلو کښې هم د پخوانیو پوهانو نظریې سره مختلفې دي، مثلاً د ادبي علومو په ټاکلو کښې څوك د قرائت علم هم په ادبي علومو کښې داخلوي او څوك ئې نۀ، یا دا چې ځنې علماء د بدیع علم مستقل نۀ ګڼي او د معاني او بیان تابع یې بولي، همدارنګه د ادبي فنونو په شمېر کښې هم اختلاف دی، ابن انبازی دا فنون اتۀ بولي او زمخشری یې خپل د قسطاس په کتاب کښې دوولس راوړي، او قاضي ذکریا بیا د بیضاوي په حاشیه کښې څوارلس ذکر کړي دي، چې علم قرائت یې هم په ادبی فنونو کښې داخل ګڼلی دی. محمد د محمود امین زوی پخپل کتاب نفایس الفنون کښې ادبي علوم پر پنځلسو فنونو مشتمل بللي دي. جرجي زیدان بیا لیکي: چې صرف، نحو، لغت، عروض، قوافي، صنعت، شعر، تاریخ او انساب ادبي علوم دي او ادیب هغه څوك ګڼي چې په دې ټولو علومو پوه او خبر وي او یا په یوه ددې علومو کښې پوره عالم وي او په نورو خبروي، د عالم او ادیب یې هم دا فرق ټاکلی دی چې ادیب له هر څۀ څخه هغه ښکلې برخه انتخابوي او عالم یوازې یو مقصد تعقیبوي او مهارت په کښې مومي، بل بیا وایي د ادب علمونه دیارلس دي چې ددې دیارلسو څخه اته اصول او پنځه فروع ګڼي لغت، نحو، صرف، اشتقاق، معانی، بیان، عروض او قافیه رسم الخط، قرض الشعر، انشاء محاضرات او تاریخ دی، د بدیع فن د معاني او بیان تابع ګڼي سید شریف بیا ادبي علوم دوولس یاد کړي دي. د ادب د علم اصول اتۀ دي، ځکه چې ادبي علوم په الفاظو اړه لري چې په دې صورت کښې به یا د الفاظو د مفرداتو او موادو څخه خبرې کیږي چې دا "دلغت د علم" کار دی. او یا به یوازې د الفاظو د صورتو څخه بحث دی، چې په "علم صرف" اړه لري. او یا به د کلمو د نسبت له حېثه وي چې په اصلوالي او فرعوالی کښې د یوې کلمې نسبت بلې ته وشي، البته دا د "اشتقاق علم" دی او یا دا چې بحث له مرکباتو څخه وي او دا هم پر څو ډوله دی، ځکه چې که په اصل ترکیب او د اصلي معناوو په اداء کولو کښې بحث وي "د نحو علم" دی او که د معنیٰ د افادې د کیفیت په شاوخوا کښې وي چې کومه معنیٰ ترهغې معنیٰ واضحه او کومه تر هغې بلې معنیٰ پټه ده، دا "د بیان په علم" اړه لري او "د بدیع علم" د معاني او بیان له ملحقاتو څخه دی او په هغو کښې داخل دی، او که بحث له هغو مرکباتو څخه وي چې هغه وزن

ولري دا بيا دوه قسمه دی، ځکه چې که يوازې په وزن کښې خبرې وي "دعروض علم" بالۀ کيږي او که د بيتونو په اواخرو کښې خبرې وي "د قافيې علم" دی.

مګر فروع څلور دي: دا له دې جهته چې که د ليکنې او کتابت پر نقشونو بحث وي "د خط علم" دی او که دا بحث په منظوم کلام پورې خاص وي، "قرض الشعر" دی او که يوازې په نثر پورې اختصاص ولري "د انشاء علم" باله کيږي او که په يوه پورې اختصاص و نۀ لري "علم محاضرات" دی چې "تاريخ" او "انساب" هم په دې برخه کښې شامل دي"(2).

په يو کتاب کښې مې لوستلي وو " آرټيست يا اديب د روح انجينر دی" ددې خبرې ستر هدف دادی چې اديب په خپلو نااشنا او زړۀ وړونکو تخليقاتو او فنپارو کښې د ژوند د معاملاتو او مسايلو يوازې انځور کښنه نۀ کوي، بلکې د هغې د فني نمونو ښکلاييز اړخونه او باطن هم روښانوي، يعنې هغه د انساني ژوند پر ېبلابېلو برخو د کره کتنې غوره نظريات هم وړاندې کوي.

ادب که د هرې ژبې او هرې سيمې وي، خو د انساني ژوند سره ټينګه اړيکه لري او هيڅکله د انسان له ژونده اخوا د قدم اخيستلو تصور نۀ کوي، نامتو کره کتونکی (ميهتيو ارنولډ) ادب د ژوند کره کتنه بولي"(3).

په هر حال ادب يو فن دی چې موضوع يې ژوند دی او د ژوند له دايرې او مقاصدو بهر نۀ دی. ددې تر څنګ ادبي فنون د ادب د ېبلابېلو برخو شننه، تشريح او ښکلاييز اړخونه روښانه کوي.

وايي سقراط ټولو ادبي فنونو او صنعتونو ته د اخلاقو له نظره کتل او د شعرونو پر ارزښتونو به يې د اخلاقي بنسټونو له مخې قضاوت کاوه"(4).

ادبي فنون چې د شرقي ادب د کره کتنې او تول غوره علوم او فنون وو، د لومړي ځل لپاره په سيستماتيکه بڼه په عربي نړۍ کښې رامنځته شول او وروسته يې د سيمې نورو ژبو او ادبياتو ته لار وموندله او ورو ورو عام او مروج شول.

د بديع علم:

د بديع علم چې د ادبي فنونو يو ستر څپرکی تشکيلوي او له نظم و نثر دواړو سره ټينګه اړيکه لري، د لومړي ځل لپاره په عربي نړۍ کې رامنځته شو، چې په دې اړه فرهنګنامۀ ادبي فارسي داسې څرګندونه کوي: "د بديع د علم تاريخچه له دويمې هجري پېړۍ راپيلېږي او دا هغه

---

[2] پوهاند پښتون اقا شير زاد، ادبي فنون، ناچاپ مقاله.

3 ډاکټر اس ام زيډ ګوهر، اردو مين راپورتاژنګاري فن اور ارتقا، سرشتي پبليکشنز محله کمره، مظفر پور، بهار هندوستان، ۲۰۰۳، ۸ مخ.

4 پوهاند دکتور عبدالقيوم قويم، نقد ادبي، انتشارات کتاب، پېښور، ۷- ۸ مخ

وخت و، چې علماو د قرآن کريم د اعجاز اړخونو او د عربي قبايلو د متلونو، شعرونو او فولکلور د راټولولو هڅې پيل کړې، چې د عربي ژبې د لغاتو، صرف، نحوې او نورو ادبي علومو په برخه کې د کتابونو د تدوين لامل شوې او د عربو د بلاغت د علم نظري اصول د ارسطو د شعر فن د کتاب له نظرياتو سره ګډ شول او ځانګړې بڼه يې غوره کړه"(5).

د بديع د علم بنسټ اېښودونکی عبدالله ابن معتز (۲۴۷- ۲۹۲ هـ ق) دی، چې پر **۲۷۴** هـ ق کال يې په دغه علم کې د کتاب البديع په نامه خپل اثر تاليف کړ. ابن معتز په خپل اثر کې د بديع ۱۸ ډوله صنايع راوړي وو، چې پر دوو برخو يې وېشلي وو، لومړی قسم يې **۵** صنايع وو او دويم قسم يې ۱۳ ادبي صنايع وو"(6).

خو تاريخ ادب عربي د ابن معتز له خوا د وضع شويو بديعي صنايعو شمېر ۱۷ ښيي"(7).

تر عبدالله ابن معتز عباسي وروسته په څلورمه هجري پېړۍ کې قدامه بن جعفر د دې علم ۹ نور صنايع معرفي کړل، چې په دې ډول يې د بديعي صنايعو شمېر ۲۷ ته ورساوه. وروسته بيا ابوهلال عسکري پر دغو صنايعو ۱۳ نور ادبي بديعي صنايع ورزيات کړل او په دې ډول يې د بديعي صنايعو شمېر ۴۰ ته ورساوه"(8).

تر ابو هلال عسکري وروسته بيا رشيق قيرواني په خپل کتاب (العمده) کې څه نور ډولونه هم پرې ورزيات کړل، تر رشيق قيرواني وروسته شرف الدين نقاشي دغه شمېر ۷۰ ته ورساوه، چې وروسته پرې شيخ ذکي الدين بن اطبخ ۲۰ نور ادبي صنايع ورزيات کړل. د شيخ ذکي الدين (کتاب التحرير) په دې اړه تر ټولو غوره کتاب دی، ځکه چې ده په دغه باب له چا څخه نقل او ايضاح نۀ دی کړی، بلکې نورو کتابونو ته يې د نقد په سترګه کتلي دي، ذکي الدين وايي: "ما دا اثر هغه وخت تصنيف کړ، چې څلوېښت کتابه مې په دغه فن کې لوستلي وو"(9).

خو بايد يادونه وکړو، چې پخواني معتبر د بديع د علم پوهان د مغولو تر يرغل دمخه، يعنې د خراساني سبک پر مهال اوسېدل، له دې امله يې د بلاغت او بديع اصول د هغې دورې د مدحي قصيدو او خراساني ادب د ځانګړنو پر بنسټ تدوين کړي دي، ځکه خو د بديع له پخوانيو

5 فرهنګنامۀ ادبي فارسي، د حسن انوشه په اهتمام، جلد دوم، ارشاد اسلامي و فرهنګ وزارت ايران- تهران، ۱۳۸۱ ل کال، ۲۳۱ مخ.

(6) اسفندیارپور، ډاکټر هوشمند: عروسان سخن، دويم چاپ، ايران، تهران، ۱۳۸۴ ل کال، ۲۰ مخ.

(7) زيات، احمد حسن: تاريخ ادب عربي، (ژباړن: محمد نعيم صديقي)- لاهور، ۳۸۹ مخ.

(8) ډاکټر هوشمند اسفنديارپور: عروسان سخن، ۲۰ مخ.

(9) پوهاند عبدالشکور، رشاد: بديع، د ادبي فنونو درسي ليکچرنوټ، کابل پوهنتون، د ژبو او ادبياتو پوهنځی- پښتو څانګه، ۱۳۴۷ ل کال.

کتابونو څخه هيڅ يو د عراقي، هندي او د معاصرې دورې د سبک ځانګړنو ته په پاملرنه نۀ دي تدوين شوي، خو په دې وروستيو کې دغه برید پولې هم اوارې شوي دي"(10).

مخکې مو وويل چې د بديع علم د عربي ژبې په ادبي او هنري نړۍ کې ورو ورو وده او ارتقا وکړه او د بديعي صنايعو شمېر وخت پر وخت زيات شوی، چې نن ورځ يې شمېره تقريباً ۲۲۰ ته رسېږي"(11).

کله چې په عربي ادب کې د بديعي ښکلاو ډېر هرکلی وشو، نو ورو ورو د بديع علم له عربي ژبې څخه فارسي او پښتو ژبو ته لار ومونده او د فارسي او پښتو ژبو ډېرو شاعرانو خپل شعرونه د بديعي صنايعو پر ښکلا ښکلي کړل او په شعوري ډول يې دې فن ته مخه کړه"(12)

د بديع د علم لغوي او اصطلاحي مانا قاموسونو داسې کړې ده:

الف- د بديع لغوي مانا:

پښتو پښتو تشرېحي قاموس د بديع مانا داسې کوي:

(۱) خالق، پيدا کوونکی، د خدای پاک يو صفت دی، لکه کاظم خان شيدا چې وايي:

ښ کلمه دا ډول راغلې ده: "قل ما کنت بدعاً من الرسل"(13)

ژباړه: "ورته ووايه اې پېغمبره! چې زۀ په پېغمبرانو کښې نوی او بې مثاله پېغمبر نۀ يم، يعنې تر ما مخکې هم پېغمبران تېر شوي دي."

بل ځای الله پاک فرمايي: "بديع السموت والارض"(14)

همدا شان رسول الله (ص) فرمايي: "کل محدثة بدعة وکل بدعة ضلالة" [متفق عليه]

ژباړه: "په دين کې هر نوی کار بدعت دی او هر بدعت بې لارې ده".

خوشال بابا د بديع کلمه په سواتنامه کې دا ډول کارولې ده:

په دا فن يې درست د سوات عالم مطيع کړه
و عالم وته يې خپل کتاب بديع کړه"(15)

---

(10) فرهنگنامۀ ادب فارسي، ۲۳۱ مخ.

(11) مير صادقي ميمنت (ذوالقدر)، واژه نامۀ هنر شاعري، دويم چاپ، تهران، ۱۳۷۲ ل کال، ۳۹ مخ.

(12) عبدالظاهر شکيب: د پيرمحمد کاکړ او شمس الدين کاکړ په ديوانونو کښې بديعي صنايع (ناچاپ اثر)، د افغانستان د علومو اکاډمي، د پښتو څېړنو نړيوال مرکز، ۱۳۸۴ ل کال، ۲ مخ.

(13) قرآن کريم، سورة الاحقاف، ۱۹ آية.

(14) قرآن کريم، سورة البقره، ۱۱۷ آية.

(15) خوشال خان ختك کليات، د عبدالقيوم مشواڼي په زيار، دويم چاپ، دانش خپرندويه ټولنه- پېښور، ۱۳۸۷ ل کال، ۹۳۵ مخ.

ب- د بدیع اصطلاحي معنٰی:

بدیع هغه علم دی، چې په هغې سره د کلام د غیر واجبي ښکلا او تحسین ننبې او سببونه پېژندل کېږي، یا په بله وینا بدیع داسې علم دی، چې د هغه په واسطه د کلام د ښهٔ والي وجهې څرګندېږي.(16)

دایرة المعارف ادبي، بدیع دا ډول تعریفوي: "بدیع په لفظي یا معنوي صنعتونو د منثور یا منظوم کلام د ښکلا علم ته وایي"(17).

فرهنګ بلاغي ادبي د بدیع په اړه وایي: "د بدیع علم د هغو قوانینو ټولګه ده، چې د حال له غوښتنې سره سم، د هغو له ترکیبونو څخه فصاحت معلوم شي او پر هغو د کلام له تېروتنو څخه ځان وژغوري او خپله موخه په داسې ښکلو او زړهٔ راکښونکو الفاظو کې وړاندې کړي، چې پوهېدل پرې اسان وي او اورېدونکي ته خوند ورکړي"(18).

واژه نامه های هنر شاعري اثر بیا داسې لیکي: "بدیع د تازه او نوي راڅرګند شوي مانا لري او د بلاغت له علومو څخه درېیم ښاخ د بدیع فن دی، چې په هغې کې د فصیح او بلیغ کلام له ښکلاو څخه بحث کېږي او د وینا د اغېزناکتیا لامل کېږي"(19).

د بدیع علم پر دوه لویو څانګو وېشل کېږي، چې د لفظي او معنوي صنایعو ښاخونه دي. مونږ به په خپله دې لیکنه کې لومړی د لفظي صنایعو په اړه څرګندونې وکړو او بېلګې به یې د خوشال بابا په اشعارو کې په ګوته کړو او بیا به له معنوي صنایعو څخه یادونه وکړو.

لفظي ښکلاوې:

لفظي ښکلاوې یا صنعتونه هغه دي، چې د کلام ښکلا په الفاظو پورې تړلې وي، یعنې د الفاظو تر منځ په بېلابېلو طریقو او د تناسب ورکولو په وجهه د کلام موسیقیت زیاتېږي، چې په دې ډول صنایعو کې تجنیسات او اقسام یې، سجع او ډولونه یې، تکرار او ډولونه یې، تکلفات او تفننات (لزوم ما لایلزم) او د هغو ډولونه راځي.

معنوي ښکلاوې:

هغه بدیعي صنایع، چې د کلام د معنوي ښکلا لامل ګرځي، یا معنوي صنایع هغه صنایع دي، چې د کلام ښکلا په مانا او مضمون پورې تړلې وي.

(16) پوهنیار خان سلام شینواری: د ادبي فنونو درسي لکچرنوټ، ننګرهار پوهنتون، د ژبو او ادبیاتو پوهنځی، ۱۳۷۲ ل کال.

(17)عبدالحسین سعدیان: دایرة المعارف ادبي، تهران، ۱۳۲۳ ل کال، ۴۷۹ مخ.

(18)ډاکټر ابوالقاسم رادفر : فرهنګ بلاغی ادبي، لومړی ټوک، تهران، ۱۳۲۸ ل کال، ۲۴۴ مخ.

(19)میر صادقي میمنت (ذوالقدر). واژه نامهٔ هنر شاعري" ۳۸ مخ.

تر دې ځایه مونږ د بدیع د علم په عمومي تاریخچه، لغوي او اصطلاحي معنی وغږېدو اوس به راشو پښتو ادب ته: په پښتو ژبه کې که څۀ هم د بدیعي صنایعو د استعمال سابقه ډېره پخوانۍ ده او حتی د پښتو ادب په لرغونې دوره کښې ددې علم د ځینو صنایعو څرك هم لګېږي، خو له بده مرغه پر دې علم پخوا کوم ځانګړی کتاب مونږ ته نۀ دی معلوم، پر دې علم د لومړي ځل لپاره اروانښاد استاد عبدالرؤف بېنوا کار کړی او د ادبي فنونو تر سرلیک لاندې یې د دې علم لومړی کتاب ولیکه.

تر دې وروسته په کوزه پښتونخوا کښې ښاغلي سید تسنیم الحق کاکاخېل د روح ادب په نامه یو اثر ولیکه او پر **۱۹۵۷** م کال یې په پېښور کښې خپور کړ.

استاد پوهاند عبدالشکور رشاد په دې علم کښې په پښتو ادب ډېر حق لري، که څۀ هم د بدیع په اړه د دۀ یوازې یو کوچنی اثر ډېر وروسته چاپ شوی، خو اروانښاد پوهاند رشاد زما په نظر، په دې علم کښې هغه کارونه کړي، چې نۀ یې پخوا ساری لیدل کېږي او نۀ تر دې دمه د هغه د کار درجې ته څوک رسېدلي دي.

اوس به راشو په پښتو ژبه کښې دبدیع د علم د ځینو اثارو په اړه لنډو معلوماتو ته:

ادبي فنون:

د استاد عبدالروف بېنوا لیکلی اثر (ادبي فنون) د لومړی ځل په ۱۳۲۶لمریز کال په کابل کښې چاپ شوی.

دغه اثر په دویم وار په ۱۳۸۲ لمریز کال په کندهار کښې د هیواد کلتوري ادبي ټولنې له خوا د په ۲۴۲+۸ = ۲۵۰ مخونوکښې چاپ شوی دی، اسماني رنګه آبي پوښ لري او پر وروستي وزر یې د استاد بېنوا انځور راغلی، د کتاب د کمپوز چارې ښاغلي مطیع الله روهیال او د پروف د تصحیح چارې یې د عبدالواسع هڅیال له خوا تر سره شوي دي.

په دې اثر کښې معاني، بیان،بدیع،قافیه، عروض، خطابه او دلیکني اصول شرحه شوي دي.

د اثر په لومړي سر کښې د ادبي فنونو تعریف، غرض، موضوع، د ادبي فنونو وېش، دعربی او خراساني پوهانو له نظره د ادبپوهنې ځانګې په ډېر لنډیز سره تشریح شوي دي، ورپسې د معاني علم، بلاغت او ډولونه یې، صراحت او ډولونه یې، معنٰی او ډولونه یې، مسند الیه او د هغه ډولونه، مسند، جمله، فعل، قصر، انشاء، فصل و وصل، ایجاز، اطناب، مساوات راغلي. پر دې پسې جوښت بیا د بیان علم پیلیږي، چې تشبیه او د تشبیه ډولونه، مجاز، استعاره، کنایه او دکنایې ډولونه په کښې تشریح او راوړل شوي دي.

له بیان وروسته د بدیع پر علم بحث پیلیږي، لومړی معنوي صنعتونه او وروسته لفظي صنعتونه یو په بل پسې په منظم ډول تشریح کوي او په هره برخه کښې د پښتو شعرونو بېلګې راوړي.

له بدیع وروسته د قافیې علم تشریح شوي، بیا د عروضو پر علم هر اړخیزه رڼا اچول شوې ده. له دې وروسته د پښتو شعر ولسي اقسام لکه: لنډۍ، لوبه، سندري،مربع، رباعی، غزل، بدله،نیمکۍ، بګتۍ او ناري د پښتو عروض تر ستر سرلیك لاندې تشریح شوي دي.

وروسته د پښتو عروضي نظم ډولونه چې له نورو ژبو سره مشترك دي، اقسام لکه مربع، مخمس، رباعی، قطعه،مسدس، مثنوي، قصیده، ترجیع بند، مستزاد، مسبع، مثمن، معشر راغلي او په هره برخه کښې یې پښتو بېلګې راوړل شوي دي.

له دې وروسته وینا یا خطا به، د خطابی ډولونه، دلیکنې اصول، دلیکنې لنډ تاریخ،املا، د پښتو مخصوص توري، په پښتو کښې د (یا) ډولونه، لیك نخښې، انشاء یا لیکنه، د لیکنې مواد، تصویر، د تصویر اقسام او روایت په پای کښې د منابعو او اخځلیکونه فهرست راغلی دی"(20)

روح الادب:

دا کتاب پروفیسر سید تقویم الحق کاکاخېل لیکلی او په ۱۹۵۷ م کال د لومړی ځل لپاره چاپ شوی دی دا کتاب په دوهم ځل په ۱۹۸۷ م کال په پېښور کښې په جدون پریس کښې بیا هم چاپ شوی دی. کتاب ټولټال ۱۴۱ مخونه لري، پر دې کتاب پروفیسر محمد نواز طایر سریزه لیکلی، بیا وروسته د یو څو خبرې تر سرلیك لاندې سید تقویم الحق کاکاخېل خپلې خبرې لیکلي دي، بیا د کتاب مقدمه راغلې ده.دا کتاب په دریو برخو مشتمل دي چې په لومړۍ برخه کښې د معاني پر علم ځنې بحثونه راغلي دي، په دوهمه برخه کښې بیا د بیان په علم او د هغو پر اجزاوو بحث شوی دی، بیا وروسته په دریمه برخه کښې د بدیع د علم په لفظي او معنوي صنایعو په زړهٔ پورې بحث شوی. د کتاب په ټولو برخو کښې دپښتو ژبې د شاعرانو شعرونه د بېلګو په توګه راوړل شوي دي، کتاب په خاتمه پای ته رسیدلی دی.

مونږ به اوس دلته ددې دواړو کتابونو (روح الادب او ادبي فنون) په اړه لنډې خبرې وکړو:

استاد بېنوا د خپل اثر (ادبي فنون) په مقدمه کښې وایي:

---

[20] عبدالروف بېنوا، ادبي فنون، هېواد کلتوري ادبي ټولنه، کندهار، دوهم چاپ، ۱۳۸۲ ل کال، ۱-۲ مخونه.

" د ۱۳۲۳ ل کال په منځ کښې د معارف د وزارت له خوا د ادبیاتو فاکولته تاسیس شوه، د نورو ښوونکو په ډله کښې زۀ هم ددې فاکولتې په معلمۍ سرلوړی شوم او وګمارل شوم، چې د ادبي فنونو درس ورکړم.

دا کار په سرسري نظر اسانه ښکاري او ماته هم ډېر ګران نۀ شو ښکاره، ځکه چې په دې فنونو کښې ډېر عربي او فارسي آثار ليکل شوي وو او له ښۀ مرغه زما مطالعه هم په کښې جاري وه، مګر کوم وخت چې مې په کار ګوتې پورې کړې، د ډېرو مشکلاتو سره مخامخ شوم، دا ځکه چې ما په پښتو درس ورکاوه او دا فنون مې بايد د پښتو سره تطبيق کړي واى او يا مې د پښتو مخصوص فنون راڅرګند کړي او راايستلى واى، په دې باب کښې چې يوه رساله هم نۀ ده ليکل شوې او نۀ يې مثالونه له ادبياتو څخه راوتلي او ټاکل شوي دي، ځکه نو ددې فنونو تطبيق ډېر وخت او زيار غوښت د يوه مثال د پاره به ما شپې اوه دېوانونه پرله اړول او ډېر فکر به مې کاوه"(21).

د ارواښاد بېنوا له اثر لس کاله وروسته په پښتو ادب کښې بل اثر د ښاغلي سيد تسنيم الحق کاکا خېل له خوا د ادبي فنونو په اړه د (روح الادب) په نامه وليکل شو، چې هغه د خپل اثر په اړه داسې څرګندونې کوي:

"هر يو محقق ته د خپل تحقيق موضوع ډېره مشکله ښکاري او خپل تحقيق ډېر قيمتي، خو که د انصاف په نظر و کتى شي، نو ما د تحقيق په يو داسې نااشنا صحرا کښې قدم ايښى دى، چې ز ما نه مخکې ورته د بل چا مخه شوې نۀ ده، نۀ ورکښې چرته د پلونو نښې شته، چې زۀ يې د ځان لپاره رهنما کړم او نۀ ورکښې د لارې څۀ علامې چې د هغه په اسره د منزل مقصود تلاش وکړم، زۀ يم او يو بې سره رېګستان دى، په شاړو مېرو، کندو کروندو اوچتو ټيټو او غاړو مورګو کښې چرته ځان ته د لارې درك لګووم او چې چرته مې څۀ ځاى په سترګو خوږ ولګي، هلته ښنه وکړم او په مخه روان شم.

خو سره ددې ټولو مشکلاتو ما دې کار ته د همت ملا وتړله او د خداى په اسره مې په دې بې سره صحرا کښې قدم کېښود، بېڼده په وس پر دى.... ما خپل کوشش پوره کړى دى... زما دا جرئت مندانه اقدام (بۀ) د يو لوى عالم او پوه اديب دې طرف ته مخه کړي"(22).

---

[21] عبدالروف بېنوا، ادبي فنون، ۱-۲ مخونه.

[22] سيد تسنيم الحق کاکاخيل، روح الادب، يونيورسټي بك ايجنسي، پېښور، ۱۹۵۷، ۵- ۶ مخونه .

د کاکاخېل صیب له خبرو داسې معلومېږي، چې نوموړي د ارواښاد ښېنوا د ادبي فنونو اثر له سره نۀ و لیدلی، ځکه که یې لیدلی وای، هغه به هیڅکله هم داسې دعوه نۀ وای کړې او زما یقین دی، چې د ارواښاد ښېنوا حق به یې په بشپړه معنٰی ادا کړی وای.
همدارنګه د کاکاخېل د اثر له لوستلو جوتیږي او مونږ دا اټکل هم کولی شو، چې ښاغلي کاکاخېل د ارواښاد ښېنوا اثر تر دغه مهاله نۀ و لیدلی.
دا چې د ارواښاد ښېنوا اثر(ادبي فنون) په ۱۳۲۶ لمریز کال چاپ شوی او د ښاغلي سید تسنیم الحق کاکاخېل اثر په ۱۹۵۷م کال اکتوبر ۱۸(مطابق ۲۶ میزان ۱۳۳۶ل) کال چاپ شوی، نو مونږ ویلی شو چې په پښتو ژبه او ادب کښې ارواښاد بینوا لومړی شخصیت دی، چې د ادبي فنونو او علومو په اړه یې نسبتاً سیستماتیکې څرګندونې کړې.
له اروښاد ښېنوا وروسته د ادبي فنونو په برخه کښې تر ټولو ستر حقدار لیکوال استاد علامه پوهاند عبدالشکور رشاد دی، چې په دې برخه کښې یې کلونه کلونه د کابل په پوهنتون کښې درسونه او لکچرونه ورکړي دي او د دې فن په بېلابېلو برخو کښې یې بېلابېل آثار هم لیکلي، چې زیاتره یې تر اوسه نۀ دي چاپ شوي، که چېرته هغه چاپ شي په دې برخه کښې به یوه لویه تشه ډکه شي. اوس به راشو د استاد ښېنوا د لیکلي ادبي فنون ځانګړنو ته:

- دغه اثر په پښتو ژبه کښې د ادبي فنونو، لیکوالۍ او د ادب د اصنافو د پیژندنې لپاره یو بې ساری کتاب دی، چې تر دې دمه په دې کچ ومېچ بل داسې اثر نۀ دی کښل شوی او که کښل شوی هم دی، د نوموړي اثر پیروي یې کړې او لاتر اوسه هم د استاد بینوا اثر د ځانګړي ارزښت او اهمیت وړ دی.
- په دې کتاب کښې د ادب د فنونو په اړه تقریباً ټولې خواوې په لنډیز سره معرفي شوي او راغلي دي، چې په نور آثارو کښې بیا د دغو فنونو یوه یا دوه خواوې راغلي دي.
- ددغه کتاب لوستل د ادب د زده کوونکو سره داسې مرسته کوي لکه له ړوند سره چې لکړه او امسا مرسته کوي، ړوند له لکړې پرته له ستونزو سره مخ وي، نو که یو څوک د ادب سره سروکار لري، ددې کتاب زده کړه ورته تر ټولو زیاته اړینه ده.
- دا کتاب نۀ یوازې د فصاحت او بلاغت د اصولو په اړه بحثونه لري، بلکې نویو لیکوالو او د پښتو ژبې زده کوونکو ته د املاء او انشاء په برخه کښې هم ښې لارښوونې لري او لوستل او زده کړه یې د ادب د زده کوونکو لپاره خاص اهمیت لري.

له دې پرته دا کتاب نورې ډېرې خوبۍ او ځانګړتیاوې هم لري، چې دلته پرې مونږ په ډېر لنډیز سره خبرې وکړې.

زۀ د دې کتاب لوستل د پښتو ژبې او ادب د ټولو زده کوونکو لپاره اساسي او اړين بولم او سپارښتنه کوم چې دغه کتاب ولولي او د خپلې ژبې او ادب د ارتقاء او پرمختګ لپاره ترې نوې تجربې راڅرګندې او عملي کړي.

د بديع په علم کښې له استاد ښېنوا او ښاغلي تسنيم الحق کاکا خېل وروسته تر ډېرشو زيات اثار تاليف شوي، چې دلته يې د ځينو يوازې نومونه راوړو:

- ❖ پښتو ادب (عبدالحليم اثر)
- ❖ بديع او بيان (د لسم او يوولسم ټولګيو لپاره) پوهندوی نور احمد شاکر
- ❖ زر کانړی (مشتاق مجروح يوسفزی)
- ❖ فضليات (فضل مير خټک)
- ❖ فصاحت او بلاغت (ښاغلي فاروقي)
- ❖ ټپه او صنعتونه (داور خان داود ؟)
- ❖ بديع او بيان (محمد سرور وکيلي)
- ❖ بديع پوهنه (استاد محمداجان حقپال)
- ❖ بديع او د پښتو شعر (اورنګزيب ارشاد)
- ❖ خوږه ژبه (عبدالرحيم مسلم دوست)
- ❖ د بديع فن او پښتو شاعري (محمد ابراهيم همکار)
- ❖ ادبي فنون (الحاج انجينر محمد ظاهر بارکزی)
- ❖ ادبي ارمغان (حاجي فضل محمد پنهان)
- ❖ ادبي فنون (بديع، بيان) (پوهندوی محمد اقاشيرزاد)
- ❖ د بهايي جان په اشعاروکښې د بديع او بيان پلوشې (څېړنپوه علی محمد منګل)
- ❖ په لنډيو کښې تلميح او تاريخي سرچينې (څېړنپوه علي محمد منګل)
- ❖ زېړې ګلونه (څېړنپوه علي محمد منګل)
- ❖ د خوشال خټک اشعار د قافيې فورم او بديعي ښکلا له نظره (څېړندوی عبدالظاهر شکيب)
- ❖ ادبي جوړښتونه (محمود مرهون)
- ❖ زرچاڼ (سيد نظيم سيدي) او داسې نور .

له پورته اثارو پرته ځنې نور اثار هم تر دې دمه د بديع د ادبي صنايعو په تشريح او توضيح کښې ليکل شوي دي، چې ما يې يوازې پورته مشت نمونه خروار ياد کړل.

پایله:

په دې لیکنه کښې په پښتو ژبه کښې د ادبي فنونو او په ځانګړي ډول د بدیع د علم په ځنګه والي،څومره والي او نوروارونډو مسایلو باندې ما د خپلې پوهې تر کچې یو څۀ معلومات وړاندې کړي دي،تر څو لوستونکي او مینه وال وکولی شي په اسانه توګه د ادبي فنونو او په ځانګړي ډول د بدیع د علم په اړه معلومات تر لاسه کړي. په دې لیکنه تر ډېره هڅه شوې چې د ادبي فنونو په ځانګو او پېژندنه لنډې خبرې وشي او وروسته بیا لوستونکو ته د بدیع د علم په اړه په عربي ادب کښې معلومات وړاندې شوي او دا جوته شوې چې په عربي ادب کښې د بدیع علم څرنګه رامنځ ته شو او ځنګه یې ورو ورو د انکشاف او پرمختګ پړاوونه ووهل، همدارنګه دا هم جوته شوې ده چې د بدیع د علم په اړه په پښتو ادب کښې لومړی سیستماتیك کار چا او څرنګه پیل کړ او د هغې اهمیت هم په ګوته شوی دی.

ددې مقالې په لوستلو سره لوستونکي کولی شي په اړونده موضوع کښې د ادبي فنونو او د بدیع د علم په اړه لومړني معلومات تر لاسه کړي، چې دا معلومات به په دې برخه کښې نورو پراخه څېړنو ته لار پرانیزي.

❁❁❁

حوالې

(1) قرآن کريم، سورة البقره، ۱۱۷ آيه، سورة الاحقاف، ۱۹ آية.

(2) اسفنديارپور، ډاکټر هوشمند: عروسان سخن، دويم چاپ، ايران، تهران، ۱۳۸۴ ل کال.

(3) انوشه، حسن، فرهنگنامۀ ادبي فارسي، د په اهتمام، جلد دوم، ارشاد اسلامي و فرهنگ وزارت ايران- تهران، ۱۳۸۱ ل کال.

(4) بېنوا، عبدالروف. ادبي فنون، هېواد کلتوري ادبي ټولنه، کندهار، دوهم چاپ، ۱۳۸۲ ل کال.

(5) پښتو- پښتو تشرېحي قاموس، لومړی ټوك، د افغانستان د علومو اکاډمي، د ژبو او ادبياتو مرکز، د ژبپوهنې څانګه، ۱۳۵۸ ل کال.

(6) خټك، خوشال خان، کليات، د عبدالقيوم مشواڼي په زيار، دويم چاپ، دانش خپرندويه ټولنه- پېښور، ۱۳۸۷ ل کال.

(7) رادفر، ډاکټر ابوالقاسم، فرهنگ بلاغی ادبي، لومړی ټوک، تهران، ۱۳۶۸ ل کال.

(8) رشاد، پوهاند عبدالشکور، بديع، د ادبي فنونو درسي لکچرنوټ، کابل پوهنتون، د ژبو او ادبياتو پوهنځی- پښتو څانګه، ۱۳۴۷ ل کال.

(9) زيات، احمد حسن، تاريخ ادب عربي، (ژباړن: محمد نعيم صديقي)- لاهور.

(10) سعديان، عبدالحسين، دايرة المعارف ادبي، تهران، ۱۳۶۳ ل کال.

(11) شکيب، عبدالظاهر، د پيرمحمد کاکړ او شمس الدين کاکړ په ديوانونو کښې بديعي صنايع (ناچاپ اثر)، د افغانستان د علومو اکاډمي، د پښتو څېړنو نړيوال مرکز، ۱۳۸۴ ل کال.

(12) شير زاد، پوهاند پښتون اقا، ادبي فنون، ناچاپ مقاله.

(13) شينواری، خان سلام، د ادبي فنونو درسي لکچرنوټ، ننګرهار پوهنتون، د ژبو او ادبياتو پوهنځی، ۱۳۷۲ ل کال.

(14) قويم، پوهاند دکتور عبدالقيوم، نقد ادبي، انتشارات کتاب، پېښور.

(15) کاکاخيل، سيد تسنيم الحق، روح الادب، يونيورستي بك ايجنسي، پېښور، ۱۹۵۷.

(16) ګوهر، ډاکټر اس ام زيډ، اردو مين راپورتاژنګاري فن اور ارتقا، سرشتي پبليکشنر محله کمره، مظفر پور، بهار هندوستان.

(17) ميمنت (ذوالقدر)، مير صادقي، واژه نامۀ هنر شاعري، دويم چاپ، تهران، ۱۳۷۲ ل کال